

DİN VE TOPLUM

Dr. Lütfi DOĞAN

İnsanlık tarihini incelediğimizde, dinin insanla beraber doğmuş olduğunu görmekteyiz. Öyle ki, nerede bir insan topluluğu var olmuşsa orada bir din de var olmuştur. Çünkü, toplu halde yaşayan insanların birbirlerine karşı bir takım görev ve hakları vardır. Din ise bunları düzenler. Bundan dolayı toplumsal bir olgu olması nedeniyle, insan oğlunun bulunduğu her yerde bir dinin bulunması, doğal bir olaydır. Biz burada din derken, gerek ilkel ve beşeri, gerekse evrensel ve ilâhi olsun, genel anlamda dini kastediyoruz. Çünkü dinin tanımını yaparken göreceğiz ki, insanoğlu daima kendisini aşan, kendinden üstün bir kuvvete inanmış ve o güç adına eylemlere girmiştir. İşte inanılan güç adına girişilen eylemler, en geniş anlamıyla bir dindir.

Hiç bir güce inanmıyorum diyen kişi dahi, kendini aşan soyut kuvvetlerin varlığını inkâr edemez. Onun içindir ki biz, her toplumda mutlaka bir inancın bulunduğunu ve dolayısıyla dinsiz toplum olamayacağını savunuyoruz.

Konumuzu incelemeye başlamadan, yazımızın özünü teşkil edecek olan din ve toplum kelimelerinin tanımlarını yapmakta yarar olduğu kanısındayım.

TANIMLAR

DİN: «İnsanın kaderini bağlı gördüğü üstün bir güç veya ilkeye inancı, bu inancın sonucu olan ve bir yaşama kuralları yaratabilecek zihni ve ahlakî tutum»dur.

Bu, dinin genel tanımıdır. Konumuza ışık tutması bakımından bir de İslâma göre dinin tanımını görelim.

İSLAMA GÖRE DİN: «*Akil sahibi şuurlu insanları kendi irade ve arzuları ile hak ve gerçeğe, mutlak hayır ve saadete götüren, insanlara saadet yollarını gösteren ve peygamberlerin vahiy ve ilhamına dayanan ilâhi bir kanun*»dur.

TOPLUM: «*Ortak yasalara uyarak bir arada yaşayan insanlar topluluğu*» diğeri bir tanımla «*bireyin içinde yaşadığı insan ortamı*»dır (1).

Tanımını verdiğimiz bu iki kavramı bir de özellikleriyle ve yapılarıyla ayrı, ayrı inceleyelim.

DİNİN VE TOPLUMUN ÖZELLİKLERİ VE YAPILARI :

Dinin özellikleri ve yapısı: İlâhî veya beşeri, hangi tür dini ele alırsak alalım, hepsinin yapısında ortak olarak bulunan üç özellik görürüz. (2)

- 1 — İnanç,
- 2 — İbadet,
- 3 — Cemaat.

İNANÇ: Buna itikat da diyebiliriz. Dinlerin teorik yanısıdır. İnanç, toplumu oluşturan bireyleri aynı yöne çevirdiği için, kişiler arasındaki manevî bağın kuvvetlenmesi yönünden büyük önem taşımaktadır. Zira, toplum ortak düşünce etrafında birleşmiş kimselerden oluşacağı için, güç ve kuvvet kazanmış olur.

İnsanın kendinden üstün kabul edip inandığı ve onun uğrunda eylemlere giriştiği güç, ilkel ve beşeri dinlerde doğa olayları veya bu gücün içinde saklandığı kabul edilen bir ağaç, bir heykel, bir hayvan veya bir bitki olarak kabul edilir. Bunlar hakkında çeşitli efsaneler anlatılır, mitolojik inanç ve gelenekler doğar.

İlâhî dinlerin hepsinde, ortak bir şekilde aşkın kuvvet olarak, Allah'ın varlığı kabul edilmiştir. Bütün evrenin tek yaratıcısı, yöneticisi, sonuçlandırıcısı eşsiz kuvvet ve kudret sahibi Allah'tır.

(1) **Meydan Larousse**, ilgili maddeler.

(2) Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, **Umumi İctimaiyat**, sayfa 70, İstanbul 1932. Prof. Dr. Mehmet Taplamacioğlu, **Din Sosyolojisi**, sayfa 169-184, Ankara 1975.

Allah'ın emirleri, O'nun insanlar arasında seçtiği peygamberleri aracılığıyla diğer insanlara duyurulur.

Görülüyor ki hangi şekilde olursa olsun, din, insanları bir inanç etrafında topluyor ve böylece toplum oluşuyor. Yani ortak yasalara uyarak bir arada yaşayan bir toplum meydana geliyor.

İBADET: İbadete kısaca, inanılan güç adına veya O'nun emirlerine uyarak girilen eylemlerdir diyebiliriz. Bunlar da, tapınmalar, kurban törenleri, ayinler ve benzeri hareketlerdir.

İlkel dinlerde aşkın güce kurbanlar sunmak, hatta bu arada insan kurban etmek gibi durumlar göze çarpmaktadır.

İlâhi ve evrensel dinlerde ise, tapınmaların yanında hayvan kurban edildiği gözlenmektedir. Demek oluyor ki her dinde inananlar için ayırmazsız olarak bazı eylemlerin yapılması zorunlu bulunmaktadır.

CEMAAT: Cemaat, inanan kişilerin ibadet veya diğer dinî törenler için bir araya gelmelerinden oluşmaktadır. Bu toplantılar için belirli yerler ayrılmakta ve din adına yapılacak olan eylemler toplu halde bu yerlerde yapılmaktadır. İlâhi dinlerde bu yerlere genel deyimle ibadethane denilmektedir. Nitekim dilimizde Müslümanların ibadethanelerine Cami, Hıristiyanlarınkine Kilise, Yahudilerininkine de Havra ismi verilmiştir.

Bu üç özelliği incelediğimizde inancın, dinin teorik yönü, ibadet ve cemaatin de pratik yönü olduğunu görmekteyiz. İbadet ve cemaat, dini soyut bir kavram olmaktan çıkıp, gözlem alanına getirmiş olmaktadır. Böylece dinî eylemler gözlenebilmekte, bu suretle üzerlerinde deney yapılabilmektedir.

Şu halde dinin inanç yönü psikolojinin, eylem yönü ise deneysel sosyolojinin konusu içine girmektedir.

İbaret, tören, kurban, âyin ve cemaatiyle dinin pratik yönü artık soyutluktan, birer dinî düşünce olmaktan sıyrılıp gözlem alanı içinde birşey (chose) haline gelmiştir. (3)

(3) Prof. Hilmi Ziya Ülken, A.E., Sayfa 70.

TOPLUMUN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ :

Toplumu incelediğimizde, bunun bir dış, bir de iç bünyeye sahip olduğunu görmekteyiz.

Dış bünye; bir toplumun içinde yaşadığı doğa koşullarına göre aldığı özel şekil ve niteliklere denir. Toplumun dağlık, kara iklimi veya deniz kenarında yaşamasına nazaran, dış bünye çeşitli görüntüler gösterir.

İç bünye ise, toplumun teşkilâtı, kuruluş biçimi ve fonksiyonlarının kendilerine özgü işleyişlerinden oluşur. (4)

Sosyal, ticarî, sınaî yaşam ve benzerleri bu bünye içerisinde yer alır.

Bu şekilde iç ve dış bünyeleriyle toplumu ele aldığımızda, onun yapısını beş esasta inceleyebiliriz.

- 1 — Cemaat,
- 2 — Menfaat toplumu,
- 3 — Egemenlik toplumu,
- 4 — Zümre toplumu,
- 5 — Sınıf toplumu.

Cemaat: İlkel toplumlarda yer alan bu biçim topluluk, geçmiş zamanlara özgü olmakla beraber, bugün de bazı türlerine rastlanabilir. Cemaatte temel bağlar, kader birliği, kültür birliği ve gelenek birliğidir.

Menfaat toplumu: Bu toplulukta bireyler, ortak bir amaçtan yararlanmaktadırlar. Bu amaç yalnız ekonomik olmayıp soyut kavramlar da olabilir. Örneğin, hayır dernekleri gibi. Bu topluluğu cemaatten ayıran nitelikler, üyeler arasında ekonomik veya benzer biçimlerde bir amacın olması, bunun dışında bireylerin serbest olmalarıdır.

Menfaat toplumunun cemaatten diğer farklılıkları da, bunda bir kişinin birkaç topluluğa birden ortak olabilmesi, buralara kendi arzusu ile girebilmesi ve son zamanlara özgü bir kuruluş olmasıdır.

Egemenlik toplumu: Bu toplulukta esas yöneten ve yönetilenlerin bulunmasıdır. Egemenlik olayı, buyruklarda bulunan gruba, öteki grubun boyun eğmesidir. Ancak, bu ege-

(4) Prof. Hilmi Ziya Ülken, A.E., Sayfa 85.

menlik işler bir durum olup uygulama biçimine göre meşru ve gayri meşru olabilir.

Zümre toplumu: Bu toplumda yaşayanlar, bir ana yapı içerisinde dikine çeşitli katlarda oturan insanlar gibidirler. Bazı katlarda bulunanlar hukuksal ayrıcalıklara sahiptirler. Bu nedenle eşitlik ilkesinden uzaklaşmıştır. Bu biçim toplumlarda tekelci, aşağı zümrelerin yukarı zümreler ayrıcalıklarına karşı birleşmiş olmaları ve zümre düzenini ortadan kaldırmak için girişilen çabalar gibi süreçler bulunmaktadır.

Sınıf toplumu: Sınıf toplumunu zümre toplumundan ayıran fark, bunda şeklen de olsa hukuk eşitliğine dayalı olma ilkesi vardır. Bir de bu toplumdakiler bir sınıftan diğerine geçebilme olanağına sahiptirler. Her ne kadar hukuk eşitliği ilkesi benimsenmişse de, sınıf toplumlarında ekonomik ayrılaşmaların önü alnamaz ve toplumlar bir noktada ekonomik ayrılaşmalara dayanır. (5)

Toplum esasının beş esasını kısaca da olsa gözden geçirdince gördük ki, insanlar her halükârda bir arada yaşamaktadırlar. Bunun nedeni, insanları bir araya getirmeye zorlayan etkenlerin bulunmasıdır. Bu etkenler çeşitli olmakla beraber, üçü en önemli yeri alıp toplumda göze çarpmaktadır.

Bu üç etkeni şöyle sıralayabiliriz:

- 1 — Ortak inançlar,
- 2 — Ortak tehlikeler,
- 3 — Ortak yararlanmalar. (6)

Bunları birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Çünkü her toplumda ortak bir inanç bulunduğu gibi, onun bireyleri yine ortak tehlikelerle karşı karşıya olup ortak yararlanmalar içindedirler.

Böylece, dinin ve toplumun yapıları ve özelliklerini inceleyince gördük ki toplumu dinden soyutlama olanağı yoktur.

(5) Prof. Mehmet Taplamacıoğlu, A.E., Sayfa 21.

(6) Prof. Hilmi Ziya Ülken, A.E., Sayfa 176; Prof. Mehmet Taplamacıoğlu, A.E., Sayfa 25-40.

DİN VE TOPLUM İLİŞKİLERİ :

Din ve toplum ilişkileri incelenirken, dinin toplum üzerindeki etkisini olumlu ve olumsuz diye ayıranlar vardır. Ama, iyi bakıldığında din topluma daima olumlu etki yapmış, olumsuzluklar, dini yanlış anlayan veya onu kişisel çıkarlarına alet edenlerden kaynaklanmıştır. Çünkü din, içinde taşıdığı iyilik, güzellik, çalışkanlık, özverilik, güvenilirlik, yardımseverlik ve bunlar gibi diğer tüm olumlu ilkeleri değer olarak devam ettirir. Bu da, dinin olumluluğunun kanıtıdır. Aksi, dindar görünmek isteyen kişilerin olumsuz davranışları ve eksik inançlarının sebep olduğu kanılardır.

Din, temelde bir eğitim sistemidir. Kişiler bu sistem doğrultusunda eğitilerek gelişir ve ortak nitelikli insanlardan olan toplum meydana gelir. Örneğin, İslamiyette kitle eğitimi Kur'an öğretimi ile başlar. Çünkü birey eğitimi de onunla başlamıştır. (7)

Bunun dışında, tüm toplumlarda eğitimin, ortak inançlarla başladığını görüyoruz.

Ayrıca din, kişiye başkalarının özgürlüğünü kısıtlamak koşuluyla geniş bir özgürlük tanır. Yani aşkın gücün dışında hiç kimse, kimseden üstün ve ayrıcalıklı olmayıp, eşit haklara sahiptirler. Özellikle Müslümanlık, kişi özgürlüğüne büyük değer vererek hiçkimsenin diğer bir kimseden üstün olamayacağını, Allah katında inanan herkesin eşit olduğunu açıkça beyan etmiş, kişilerin olduğu gibi inanan toplulukların da birbirinden üstün ve ayrıcalıklı olamayacaklarını bildirmiştir. Çünkü İslam hayırda yardımlaşma, şerden uzaklaşma ilkesiyle toplumu eğitmek amacını güder. (8)

Dini geniş anlamda incelediğimizde görürüz ki, dinin, topluma yaptığı etki gibi, toplumun ve çeşitli çevrelerin de dine etkileri olmuştur. (9) Genellikle ilâhi ve evrensel olmayan dinlere. İlâhi ve evrensel dinler de, esas ilkeleriyle çelişmeyen geleneklere, kültürlere, uygarlıklara içinde yer vermiş ve zamanla bunları değerlendirmiştir. Bu nedenle dinle top-

(7) Dr. Hasan Küçük, *İslamda Kitle Eğitimi*, Sayfa 198, İstanbul.

(8) Muhammed Ebu Zehra, *El Tekâful-ül İctimai Fi-l İslam*, Sayfa 9, Kahire 1964.

(9) Dr. Osman Zümrüt, *İslamda Kamuoyu Oluşumu*, Sayfa 47, Ankara 1977.

lum karşılıklı olarak ilişki içerisinde bulunmaktadırlar. Toplum bu kadar etkileyen din, onun kalkınmasında da önemli etkenlerden biridir. Toplum kalkınması, «*Cahillikten bilgiye, fakirlikten zenginliğe, tek kişinin acizliğinden birliğin kuvvetine doğru, Devletle halkın el ele vermesi ve başladığı işi mutlaka başarmasıdır.*» Yahut, «*Toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarını geliştirmek, toplulukları ulusun bütününde kaynaştırmak ve milli kalkınmaya tam olarak katılmalarını sağlamak için, halkın çabalarını Devletin çabaları ile birleştirmek oluşumudur,*» ⁽¹⁰⁾ şekillerinde tanımlanmaktadır.

Bu tanımlar, toplum kalkınmasında, gerek bireylerin, gerek toplulukların bütünleşmesini şart koşmaktadırlar. Kişilerin bütünleşmesini ise, en iyi biçimde din sağlamaktadır. Ortak inanç ve güvenle birbirine bağlanan kişilerin oluşturduğu toplumun, ortak amaca en çabuk ve en iyi biçimde kavuşacağı açıktır. Bu amaç toplum kalkınması olunca, ortak eğitimle, ortak amaçla, ortak tehlike ve yararlanmalara karşı, ortak bilinç içinde bulunan kişilerden oluşan toplum, elbette kalkınacaktır. Bu güvenli ve özverili birliği sağlayan etken de din olacaktır. Tarihte bunun örnekleri vardır. Konumuz din ve toplum olduğu için tek bir dini değil de, genel olarak din kavramını ele alarak, toplumla ilişkilerini belirtmeye çalıştık. Eğer tek bir dini ele alsaydık daha başka incelemelere girmemiz gerekirdi. Örneğin İslam Dini ve toplum incelendiğinde, bunun her şeyden önce Kur'an ve Hadis ışığında yapılması gerekir. Bu nedenle değerlendirmelerimiz, genel bilim açısından ve objektif olarak yapılmıştır.

Bu vesileyle merhum hocamız Prof. Hilmi Ziya Ülken'e yüce Allah'tan mağfiret ve kendisini sevenlere, bütün öğrencilerine uzun ömürler dilerim.

(10) Satılmış Çağlar, *Toplum Kalkınmasında Başarı Yolları*, Sayfa 13, Ankara 1969.